

Erol Güngör'ün toplumsal değişme anlayışı ve günümüze dair bazı değerlendirmeler

Gürcan Şevket Avcıoğlu*

Öz

Erol Güngör, Türk toplumunun değişim sürecini analiz etmiş, konu hakkında fikir üretmiş bir bilim adamıdır. Çalışmaları ve düşüncesi Türkiye'nin modernleşmesi, Türk milli kültürünün geliştirilmesi, teknolojik gelişmelerin toplum yapısına etkisi, aydınların değişme sürecindeki rolleri ve hatalı değişme ya da modernleşme adımlarının analizi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmanın amacı Erol Güngör'ün tarih anlayışı, kültür değişmesi, modernleşmenin Türkiye'de uygulanması ve aydınların bu uygulamalardaki etkileri konusundaki iddialarını ortaya koymak ve günümüze dair bazı değerlendirmeler yapmaktır. Erol Güngör'ün Türkiye'nin sosyal değişmesi ile ilgili iddialarının analizi ve değerlendirmeler, toplumsal süreklilik, teknolojik gelişme, sentezcilik, zıtlık-kutuplaşma ve inkâr kavramları üzerinden yapılmıştır. Erol Güngör'ün toplum anlayışına şekil veren temel düşüncelerden birisi tarih ve kültürün sürekliliğidir. Her toplum tarihsel ve kültürel bir bütünlük içinde varlık gösterir. Türk toplumu ve tarihi bu şekilde anlaşılmalıdır. Toplumsal değişim süreçleri de birbirleriyle bağlantılıdır. Osmanlı devletinin ve Türk toplumunun modernleşme süreci II. Mahmud devrinde başlar, Tanzimat ile olgunlaşır, Cumhuriyetle devam eder. Ancak bu süre içinde bazı hatalı uygulamalar nedeniyle Türk toplumunun geçmişle bağı kopmuştur. Bu kopukluk Türk toplumunun varlığını sürdürmesini sağlayacak bir milli kültür oluşturamamasına neden olmaktadır. Ona göre kültür değişmesi pek çok sebebe bağlıdır ama sanayileşme ve teknoloji kültürel değişimi hızlandırmaktadır. Kültür değişmelerini ele alırken düşüncesinde, Türkiye'nin modernleşme metodunu ortaya koymak vardır. Türkiye'nin modernleşmesi devlet müdahalesi ile bir kültür değişmesi yaratma şeklinde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu toplumsal değişme yöntemi taklitçilikten öteye geçmemektedir. Kültür değişmesinde Güngör için önemli olan şey diğer kültürlerle etkileşime güçlü bir şekilde katılmaktır. Değişme süreci kutuplaşmalara sebep olmamalı, Batının ilerlemesini sağlayan unsurlar bir an önce modernleşme aracı olarak Türkiye'de yerleştirilmelidir. Güngör, modernleşmeyi sağlayacak değişim unsurlarını Türk milli kültürüyle bir senteze bağlama çabasındadır.

Anahtar Kelimeler: Erol Güngör, toplumsal süreklilik, sentezcilik, kutuplaşma, inkâr

Erol Güngör's approach to social change and some evaluations for today

Abstract

Erol Güngör is a scholar who analyzed the process of change in Turkish society and produced an opinion on the subject. His work and ideas focused on analyses of Turkey's modernization, the development of Turkish national culture, the impact of technological development on society, the roles of the intelligentsia in the process of change and analyses of faulty changes or the steps of modernization. The aim of this study is to reveal Erol Güngör's understanding of and ideas about history, cultural change, implementation of modernization in Turkey and the impacts of intellectuals on these practices and make some assessments about the present. The analyses and evaluations concerning Erol Güngör's allegations about Turkey's social change were conducted via the concepts of social sustainability, technological development, synthesisism, contrast-polarization and denial. One of the basic thoughts that shaped Erol Güngör's understanding of society is the continuity of history and culture. Every society exists in a historical and cultural integrity. Turkish society and history should be understood in this way. Processes of social change are also interlinked. The modernization process of the Ottoman state and Turkish society began during the reign of Mahmud II, matured with the Tanzimat Era, and continued with the Republic. However, during

* Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
E-posta: gsavcioglu@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2065-5808

this period, Turkish society lost its link with the past due to some wrong practices. This disconnection caused the Turkish society to fail to form a national culture that could sustain its existence. According to Erol Güngör, cultural change depends on many reasons, but industrialization and technology accelerate cultural change. In addressing culture change, he wanted to reveal the modernization method used in Turkey. The modernization of Turkey has tried to be realized by creating a social change engineered through state intervention. This method of social change does not go beyond imitation. The important thing for Güngör in cultural change is to participate strongly in interactions with other cultures. The process of change should not lead to polarization and the factors that enabled progress of the West must be incorporated as a modernization tool into life in Turkey as soon as possible. Güngör endeavors to synthesize the elements of change that will ensure modernization with the Turkish national culture.

Keywords: Erol Gungor, social continuity, synthesis, polarization, denial

Giriş

Erol Güngör İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde okumuş daha sonra aynı fakültenin Tecrübi Psikoloji Kürsüsünde Mümtaz Turhan'la birlikte çalışmıştır. Türkiye'deki eğitimi dışında ABD Colorado Üniversitesinde Davranış Bilimleri Enstitüsünde çalışmalar yapmıştır. 1980 yılından sonra Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü yapan Güngör genç yaşında vefat etmiştir. 1938 yılında doğan ve 1983 yılında vefat eden Erol Güngör, kısa ömründe akademik geçmişine çok değerli ve önemli düşünceler ve eserler sığdırmıştır.

Erol Güngör'ün eğitimi devam ederken bir yandan döneminin önemli simaları arasında yer alan ve Türk düşünce hayatında önemli yeri olan kişilerle ilgilendiği görülmektedir. Ziya Gökalp'in yanında M. Şekip Tunç, Mümtaz Turhan ve Mehmet Kaplan gibi ünlü hocaların yazılarını takip etmiştir. İstanbul'a yüksek tahsil için gidişi fikri gelişmesinde etkili olmuştur. Burada dönemin önde gelen aydınlarıyla tanışmıştır. Bunlar arasında Mükremin Halil, Şair Asaf Halet Çelebi, Nurettin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek, Nihal Atsız, Rıza Nur, Ekrem Hakkı Ayverdi gibi farklı görüş sahipleri vardır ve farklı görüşler arasında bir sentez yapma çabasına girişir (Vayni, 2002, s. 14). Bir senteze varma düşüncesinin dışında bu dönemde kendi düşüncelerini olgunlaştırdığı söylenebilir. Güngör'ün düşünsel veya ideolojik kalıp yargılar üretmek gibi bir eğiliminin olmadığı geçmişinden ve eserlerinden anlaşılmaktadır (Güngör, 1997a, s. 5).

Erol Güngör fikri olgunluğa erişirken bilim disiplini ve yönteminden ayrılmamıştır. Sosyal bilimlerin farklı alanlarıyla ilgilenmesi nedeniyle "disiplinler arası bir bilim anlayışına sahiptir. Kendi ilgileri çerçevesinde Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji, Pedagoji ve Psikiyatri sahalarında uzmanlaşmış, hukuk formasyonu ve terminolojisine hâkim olmuştur" (Vayni, 2002, s. 17). Güngör'ün akademik gelişiminde Sosyal-Psikoloji alanında yaptığı çalışmalar önemli yer tutar. Çözümlemelerinde sosyoloji, antropoloji ve sosyal-psikolojinin yaklaşımlarını kullanarak karma bir yöntemle Türk toplumunun değişim sürecini ele almaktadır (Akgül, 2002, s. 21). Güngör'ün disiplinler arası yaklaşımı Tarih ve Sosyoloji'nin metotlarını birleştirerek tarih sosyolojisi alanına girmesinde de görülebilmektedir. Türk toplumunu anlamının en iyi yolunun Türklerin sosyal, iktisadi ve kültürel tarihine bakmak olduğunu düşünmekte bu sosyal, iktisadi ve kültürel geçmişi bütünlük içinde ele almaktadır. Bunu yaparken toplumu durağan şekilde değerlendirmez. En çok ilgilendiği konu toplumsal değişme, Türk toplumunun değişmesidir. Türk toplumunun değişme dinamiklerini, değiştirici kaynaklarını tespit etmeye ve bunların değişimin seyrini nasıl belirlediğini açıklamaya çalışır. Yaşadığı dönemde Türk toplumunun değişme özelliklerini tespit ederken aynı zamanda günümüzdeki değişme süreçlerini değerlendirebilecek iddialar geliştirir. Bu çalışmanın üzerinde durduğu bir nokta da budur. Güngör'ün değişme ile ilgili tespitleri ve iddiaları bugün için de açıklayıcı olabilir. Hem onun değişme anlayışını anlayabilmek hem de bugünkü değişme konularını tartışabilmek için değişme anlayışı; toplumsal süreklilik, teknolojik gelişme, sentezcilik, zıtlık-kutuplaşma ve inkâr kavramları üzerinden değerlendirilmiştir. Bu çalışma Erol Güngör düşüncesine odaklandığından eserlerine doğrudan ve uzun başvurular yapılmıştır. Güngör'ün Türk toplumunun değişimiyle ilgili yazıları çok yönlüdür, dilden edebiyata, sanattan teknolojiye,

siyasetten dine kadar geniş yelpazede değerlendirmeleri vardır. Bu makale kapsamında bunların tamamını tartışma imkânı olmamıştır. Çalışmada onun tarih ve kültür, milli kültür, modernleşme ve aydınlar hakkında yazdıkları değişme çerçevesinde değerlendirilmiştir.

1. Tarih ve kültür anlayışı

Erol Güngör'ün toplum anlayışına şekil veren temel düşüncelerden birisi tarih ve kültürün sürekliliğidir. Her toplum tarihsel ve kültürel bir bütünlük içinde varlık gösterir. Türk toplumsal ve siyasal tarihi de bu şekilde anlaşılmalıdır. Toplumsal değişim süreçleri de birbiriyle bağlantılıdır. Mesela, II. Mahmud devrinde başlayan, Tanzimat ile olgunlaşan Osmanlı devletinin ve Türk toplumunun değişim süreci Cumhuriyetle devam eder (1997b, s. 16-17). Bu düşünceden hareketle Türk tarihi ve toplumunu değerlendirdiği yazılarında şu iddiayı ortaya atar; Cumhuriyet öncesinde başlayan ve Cumhuriyetle devam eden gelişmeler Türk tarihi ve kültürünün sürekliliğini koparmıştır. Yüzyılı aşan değişim sürecinde Türk toplumu tarihi ve kültürel bütünlüğünü kaybetmiştir. Bunun sebebi inkılaplar değil inkılapçıların hatalı uygulamalarıdır. Erol Güngör'ün bu tespiti, yani Tanzimat ile başlayan değişim sürecinin yarattığı problemler birçok düşünürün temas ettiği konular arasındadır. Mesela Hilmi Ziya Ülken, Tanzimat ve uygulamalarının Türk devlet ve toplum yapısında ikilikler ortaya çıkardığını savunur. Çünkü Batılılaşma ve modernleşme sadece teknik yeniliklerle sınırlı kalamazdı, bununla birlikte düşünce değişimi de gerçekleşti. Eski ile yeni yan yana yaşamak durumunda kaldı. Yani kendi yarattığımız medeniyet unsurlarıyla, modernleşme ile gelen yeni medeniyet unsurları aynı anda toplum yapısında yaşamaya başladı. Mesela, geleneksel eğitimle modern eğitim, geleneksel sanat ile modern sanat, geleneksel tıp ile modern tıp aynı anda uygulanmaya çalışıldı (Ülken, 1966, s. 27-77). Osmanlı devletindeki genel modernleşme/batılılaşma çabalarına ıslahatçı bir anlayış yön vermiş, devlet örgütü ve toplum yapısında eskinin kaldırılarak yeninin getirilmesi şeklinde değil, eskinin yanına yeninin konulması şeklinde beliren bir modernleşme benimsenmiş, dualist bir karakter devlet ve topluma hâkim olmuştu (Akça & Hülür, 2007, s. 237). Cumhuriyet döneminde de bu tür karışıklıklar devam etmektedir, “Türk siyasal yaşamı Osmanlı toplumsal yapısından çok önemli öğeler devralmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, siyasal açıdan Osmanlı İmparatorluğuna tam bir tepki olarak gözüktür. Oysa bu tepki ve zıtlık içinde bile İmparatorluktan Cumhuriyete geçen devamlılıklar vardır. Sınıfsal yapı bu devamlılığın örneklerinden biridir” (Kongar, 1995, s. 318). Bir yandan Türk ve Müslüman vatandaşlar arasından iktisadi bakımdan yeni bir orta sınıf çıkarmaya çalışırken, toplumsal yapıda yeni ekonomik kurumlar ve sınıflar ortaya çıkarken bir yandan var olan belirgin bürokratik sınıflar hakimiyetini hem devlet yönetiminde hem de ekonomi yönetiminde devam ettirmektedir.

Erol Güngör'e göre toplumsal değişim sürecinde yaşanan kopuşun bir nedeni Türk kültürünü oluşturan üç ana kaynaktan uzaklaşılmasıdır. Bu üç kaynak, 1. Dil, 2. Din (İslam Medeniyeti), 3. Coğrafyadır (geniş coğrafyada edindiğimiz bilgi ve tecrübe) (1997a, s. 132). Bu kopuş bugün bir milli kültür oluşturulamamasına sebep olmakta, bütünleşmiş bir kültür geliştirilememektedir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri toplumsal değişmelere ayak uydurabilecek şekilde bir milli kültür kurulamamıştır. Geçiş dönemi ve sonraki dönemde bir milli kültür oluşturulamamasını Erol Güngör uygulanan kültür politikalarına bağlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devletinde kültür politikasının belirlenmesinde bugüne kadar iki ana kaynak rol oynamıştır. Bunlardan birincisi, Cumhuriyetten önce başlayan ve onunla birlikte devam eden milliyetçilik ikincisi ise batılılaşma politikasıdır (Güngör, 1997b, s. 89). Türkiye'ye Batı kültürünün Cumhuriyetten önceki girişi de bir resmi politikanın eseri olmuş yani Batılılaşmayla sağlanacak toplumsal değişmeyi devlet gerçekleştirmeye çalışmıştır. Batılılaşma siyasetinin temelinde Türk devletinin Batı karşısında yenilmesi ve devamlı gerilemesi vardır (Güngör, 1997b, s. 89). Bu politika eski ile yeninin bir arada bulunmasından doğan karmaşayı ortadan kaldırmak yerine yeni karışıklıklar getirmiştir.

Yeni bir Türkiye kurma arzusu eski olan ve yerleşmiş bulunan pek çok şeye karşı çıkmayı ve onların yerine yenilerini benimsetmeyi gerektiriyordu. Bu yüzden efsaneler devrine kadar götürülen Türk tarihinin içinden Osmanlı tarihi ve medeniyeti adeta atılmıştır. Buna karşı Türk tarihi ve dolayısıyla Türk kültürü içerisine Anadolu Selçuklulardan hatta Bizans'tan önceki kavimler ve kültürler, Etiler, Sümerler gibi, dâhil edilmiştir. Bir zamanlar devletin resmi doktrini haline gelmiş olan bu tarih görüşü bir takım pratik ve geçici endişelerden doğmuştu. Buna göre yeni Türk Devleti Türk'leri Anadolu'dan çıkarıp Orta Asya'ya atmak isteyen Batı kamuoyu karşısında bu toprakların ezelden beri bizim olduğuna savunmuş oluyordu. (Güngör, 1997b, s. 95)

Erol Güngör'ün yazılarında üzerinde ısrarla durduğu zıtlık, kutuplaşma ve inkâr gibi durumları doğuran bu politikalar ve anlayışlardır. Hâlbuki tarihi gerçekler dikkate alındığında Türk toplumu için yeni bir tarih yazmaya gerek olmaz.

Kültürümüzün en yapıcı unsuru olan dil konusunda da bu tür endişelerle hareket edilmiştir. Bilindiği gibi inkılapçılar bütün medeniyetlerin Orta Asya Türk kaynaklı olması yanında bütün dillerinde aynı kökten, Türk kökünden geldiğini iddia etmişlerdir. Yani Batı dillerinin aslı zaten Türkçe idi dolayısıyla biz onlardan kelime aldığımız takdirde kendi malımızı almış oluyorduk (Güngör, 1997b, s. 96). Bu tür hatalı düşünceleri ortadan kaldırmak, Türk tarihini doğru temellere oturtmak ve Türk tarihinin ve kültürünün sürekliliğini ispatlamak isteğiyle, tarihte kurulan Türk devletlerini ve bu devletlerin toplumsal yapısını ve kültürünü incelediği *Tarihte Türkler* (2011) kitabını yazdığı düşünülebilir. Güngör, yine Türk tarihine hem kendi içinden hem de ilişkide olduğu diğer kültür ve medeniyetler çerçevesinde bakmaktadır. Avrupa medeniyetinin gelişimini anlatan *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme* (1981) gibi kitapları çevirme sebebinin bu olduğu ileri sürülebilir. Türkiye'deki modernleşmeye bağlı değişimlerin daha iyi anlaşılabilmesi için bu değişimin kaynağını ve değişimin temel paradigmasını ve pratiklerini bilmek önemlidir. Kitabın içeriğinde Batıdaki zihniyet değişimi, din-toplum ilişkisi, rasyonellik, deneycilik, sosyal ahlak, ilim ve ilimcilik gibi Batı toplumunda değişen veya değiştiren faktörlerin analizi bulunmaktadır. Bu değişim faktörlerinin az ya da çok Türk toplumsal yapısının değişiminde etkili olduğunu düşünür. Güngör'ün amacı bunların iyi bilinerek eski ile yeni arasındaki çatışmanın yarattığı zihin bulanıklığını ortadan kaldırmaktır.

Günümüze baktığımızda Erol Güngör'ün tespitlerinin geçerli olduğu, toplumların sürekliliği düşüncesinin yerleşmediği görülebilir. Özellikle tarihi süreçlerin inkârı konusunda Türkiye'de hala kalıplaşmış düşünceler, akımlar veya aksiyonlar mevcuttur. İnkılapçıların Osmanlıyı inkâr etmeleri gibi Cumhuriyeti inkâr etme söz konusudur. Cumhuriyetin eskiden tamamen bir kopuş olduğu, Türk toplumunu köklerinden kopardığı ve geriletmediği savunulabilmektedir. Bu düşünceler Cumhuriyeti inkâr sürecine götürmektedir. Erol Güngör'ün yaklaşımı bu değildir ona göre Cumhuriyet yüzyılı aşkın değişim sürecinin sonucunda doğal olarak ortaya çıkmış bir durumdur. Güngör'ün tarihsel metoduyla bakıldığında Cumhuriyeti inkâr etme düşüncesinde olanlar inkılapçıların yaptığı hataya düşmektedir. Ama Cumhuriyet karşıtlığı ve taraftarlığı hala bir zıtlık veya kutuplaşma sebebi olarak durmaktadır. Bugünkü kutuplaşmada eski ile yeniyi sentezleyerek bir milli kültür oluşturmak mümkün değildir.

2. Kültür değişmesi ve milli kültür

Erol Güngör için en temel meselelerden birisi de kültür değişmesi ve milli kültürün bu değişimde alacağı yeni biçimlerdir. Kültür değişmesini yadsıyacak özcü bir kültür anlayışına sahip olmadığı gibi milli kültürün yenilenerek dinamik bir Türk milli kültürü oluşturulmasının yolunu aramaktadır. Dolayısıyla kültür değişmelerini ele alırken düşüncesinde, Türkiye'nin modernleşme metodunu ortaya koymak vardır. Modernleşme nedir ve Türk milli kültürüyle nasıl sentezlenebilir? Bu soruları cevaplayabilmek için kültür ve kültürel biçimlerle ilgili tartışmalı yaklaşımları değerlendirir. Toplumsal değişme süreci olan modernleşmenin maddi veya manevi kültür unsurları çerçevesinde gerçekleşmesi gerektiğini savunan fikirleri tartışır

ve her iki uçtaki görüşün teorik olarak birbirinden kesin çizgilerle ayrılamayacağını ispatlamaya çalışır. Erol Güngör önce kültür tanımı yapar, “sosyal bilimlerde kültür denilince, bir topluluğun kendi hayatı problemlerini çözmek üzere denediği ve uzun yıllar içinde standart hale getirdiği usuller ve vasıtalar anlaşılır. Şu hâlde bir topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak üzere benimsemiş bulunduğu hayat tarzı, bütün maddi ve manevi unsurlarıyla birlikte onun kültürünü teşkil etmektedir” (Güngör, 1999, s. 68). Bu tanımda bir toplumun kültürünün mutlaka kendine has olduğu ve maddi ve manevi unsurların ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi yoktur. Türk modernleşmesinin Batı’nın maddi kültürünü alıp manevi kültürünü reddetme ile gerçekleşmesi gerektiği düşüncesinin karşısında durur. Ona göre manevi kültür unsurlarını maddi kültür unsurlarından ayıklamak zordur. Aynı şekilde kültürde eski olan ile yeni olanı ayırma gayreti de boşunadır, “kültür sahasında eski ve yeni tabirlerinin objektif manası yoktur. Bu tabirler sadece iki şey arasındaki zaman farkını gösterir. Kültür kıymetleri kendi başına gaye olan şeyler oldukları için bunlar hakkında vakıa hükmü değil, kıymet hükmü verilebilir. Nitekim kültüre ait eserlerin tarih içindeki gelişmesinde tek istikametli ve ileriye doğru bir gidiş görülmez (Güngör, 1999, s. 104-105). Bir kültür için ne kadar değişme gerçekleşirse gerçekleşsin o kültürün her şeyi yeni değildir. Yüzyıllarca aktarılmış ve yeni olanla adapte olmuş kültür unsurları vardır. Ayrıca kültürel alışveriş veya kültürel aktarımda iletişim gibi başka bazı unsurlar etkili olur;

Bir kültürden öbürüne en kolay ve kısa zamanda intikal eden unsurlar iletişimi en kolay olanlardır. En kolay iletilenler ise doğrudan doğruya idrak edilen nesnelere, yani maddi unsurlar ve davranışlardır. Birtakım teknikler ve davranışlar kültürün dışı vurulan ifadeleri olmak itibarıyla çabuk idrak edilir ve öğrenilir. Fakat bunlar kültüre ait açık ifadelerdir, kültürün kendisi değildir... Bu sebepten bazı şeylerin başka kültürlerdeki insanlara nakledilmesi veya onlar tarafından anlaşılması son derece zordur, belki imkansızdır. Böylece kültür unsurlarını iletişim kolaylıklarına veya zorluklarına göre ayırt edecek olursak, iletişimleri zor olan şeylerin kültür alışverişine daha az girecekleri anlaşılır. İletişim gücü ise soyutlama arttıkça çoğalmaktadır. (Güngör, 1997a, s. 15-16)

Bir kültür unsurunun başka bir kültüre olduğu gibi geçmesi veya bir kültürün kültürel temas ya da planlı değişme ile tamamen başka bir kültüre dönüşmesi mümkün olabilecek bir şey değildir. Ancak yukarıdaki açıklamalara bakılırsa maddi veya somut kültür unsurları daha geçişkendir. Bu tespitlerin dışında Erol Güngör etkileşimin diğer boyutuna da dikkat çeker. Yani manevi kültür unsurlarının ne kadar soyut olurlarsa olsunlar kültürler arası temasta maddi kültürden önce değişim unsuru olabileceğini vurgular.

İdeolojik veya manevi değişme teknolojik değişmeden daha kolay ve daha önce gelebilir. Fakat buradan hareket ederek bir kültür karşılaşmasında önce maddi sonra manevi kültür benimsenir diyemeyiz. Çünkü kültür değişmesi seçici bir olaydır. Yani bir kültür başka bir kültürden bir şeyler alırken bunları otomatik bir sıraya göre değil, seçerek alır. Şu hâlde mesela maddi unsurlardan bazılarını alıp bazılarını almayacağı gibi aynı seçimi maddi kültür ile manevi kültür arasında da yapabilir ve manevi olanları öncelikle alabilir. Yakın zamanlarda ve günümüzde Batı ile temasa geçen birçok eski kültürlerde de adetlerin ve bazı inançların teknolojiden daha süratle yayıldığı görülmektedir. Şu hâlde kültür alışverişinde öncelik sonralık meselesini belirleyen faktör söz konusu unsurların maddi ve manevi nitelikte olması değildir. Bir ülke bir başka ülkenin sadece teknolojisini veya sadece manevi kültürünü benimsemek istese bile bunu istediği şekilde gerçekleştiremez. Bir takım teknolojik değişmeler manevi kültürde de değişmelere yol açacak uygun bir zemin yaratır. Sonuç olarak etkileşim tek yönlü değildir. Yani etkileşim teknolojiden kültüre veya kültürden teknolojiye doğru değildir. Belli bir teknolojik veya kültürel değişimin mutlaka belli bir kültürel veya teknolojik değişmeyi doğuracağı iddialarının yanlış olduğunu söylemek gerekir. (Güngör, 1997a, s. 16-17)

Bütün bu açıklamalar Tanzimat döneminden günümüze kadar tartışılan, değişimin planlı, seçici bir yöntemle veya bazı unsurların ayıklanarak gerçekleşmesi gerektiği düşüncesinin geçersizliğini ortaya koymak içindir, “şu hâlde Avrupa’dan bilgi ve teknik almak şeklindeki klasik iddianın sosyolojik bakımdan yanlış olduğu söylenebilir. Fakat bu tezin büsbütün esassız olduğunu söylemek de doğru değildir. Bunun yanında Avrupa kültürüyle

Avrupa medeniyetinin birbirinden ayrı şeyler olmadığını düşünerek, Avrupa'nın her şeyiyle kabul edilmesi fikri de doğru değildir" (Güngör, 1997a, s. 22-23). Ayrıca, modern teknoloji de Avrupa ve Amerika dışında bir kültür bölgesine yerleştiği zaman buralardakinin aynısı olmamaktadır. Burada medeniyetin özümsemesi söz konusudur, buna değiştirerek bünyeye alma diyebiliriz (Güngör, 1997a, s. 24). Erol Güngör teknoloji ve sosyal değişme ilişkisini önemsemektedir. Çünkü "dünya teknolojik gelişme ile paralel ve aynı hızda bir sosyal değişmeyi başaramadığı için büyük bir buhran içindedir. Dünyanın maddi çehresi hızla ve büyük ölçüde değişiyorken manevi değerlerimiz ya bu değişimin gerisinde kalıyor ya da teknolojik değişme bir takım suni, sahte değerler ortaya çıkmasına zemin hazırlıyor" (Güngör, 1997a, s. 96). Günümüzde "küreselleşme sürecinde teknolojik gelişmelerin kültürel alandaki yansımalarıyla yeni kültürel biçimlerin oluşmasından ve bazı kültürlerin yeniden üretimlerinden söz etmek mümkün görülmektedir" (Akça, 2005, s. 3). Bu durumda teknolojik gelişmelerden geri kalamayacağımız için teknolojinin üretme potansiyeli olan suni veya sahte değerler yerine gerçek ve işlevsel toplumsal değerleri yeniden üretmek daha faydalı bir yol olacaktır. Burada kültürel değişimi kendi haline bırakmak ya da teknolojinin eline bırakmak yerine teknoloji ile milli kültürü yeniden üretme düşüncesi vardır.

Bu teorik çerçeve aslında Güngör'ün serbest kültür değişmesine verdiği önemi göstermektedir. Oysa ona göre Türkiye'nin modernleşmesi devlet doktrini kabul edilerek, müdahale ile bir kültür değişmesi yaratma şeklinde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Fakat ve yazık ki bu toplumsal değişme yöntemi taklitçilikten öteye geçmemektedir. Modernleşme sürecinde kültür değişmesinde Güngör için önemli olan kültürel etkileşime güçlü bir şekilde katılmaktır. Türk kültürünün kültür alışverişine zayıf bir halde girmemesi için milli kültürün güçlü bir şekilde teşekkül etmiş olması gerekir. Bu durumda milli kültür bilinci taşıyan Aydınlara ihtiyaç vardır;

Avrupa ülkeleriyle temasın artması sonucunda iki farklı tavır ortaya çıkmıştır. Bu iki tavrın bir ucunu halk, diğer ucunu da birçok aydınımız oluşturmaktadır. İki değişik tavrın en belirgin noktası Aydınların kendi kültürlerinde eksik taraf olarak görgü ve muâşeret ile sanat ve edebiyatı görmesi yani şekli eksikliği, halkın ise teknolojik gelişmeleri önemsemesidir. Bunun sonucu olarak Aydınlarca Türk kültürünün fazla bir önemi yoktur. Bu değerleri korumak veya yaşatmak, geliştirmek, yeni yaratmalar için malzeme olarak kullanmak gibi endişeler olmamıştır. Yerli kültürün değerleri ancak yabancılar tarafından takdir edilir ve anılır olunca Türk aydını için değerli olmuştur. Türk halkı ise yerli kültürden şikayetçi değildir. Ancak halkın kültürü taşıması, bütünleşmiş bir milli kültür oluşturulması için yeterli değildir. Burada görev aydınlara düşmektedir. (Güngör, 1997b, s. 149)

Bugün itibarıyla aydınların milli kültürün güçlendirilmesi konusundaki rolleri daha da zorlaşmıştır. Çünkü küreselleşme kültürel boyutuyla da aydınların bu rolleri karşısında oldukça zorlayıcı bir güçtür. Küreselleşme sürecinde kültürel akışın yönü genellikle gelişmişlikten az gelişmişliğe doğrudur. Yani ekonomik ve teknolojik olarak az gelişmiş ülkeler kültürel belirleyicilik yönünden dezavantajlıdır. Böyle bir dezavantajlı konumda aydınlar bazen milli kültürü geliştirme tavrı yerine içe dönük, korumacı tavrı benimseyebilmektedir. Erol Güngör, bu konuya dikkat çekmekte ve milli kültürün geliştirilmesi için neler yapılması gerektiğini, bugüne kadar bir milli kültür gerçekleştirilememesinin sebeplerini şu şekilde özetlemektedir:

Milli kültürün geliştirilmesinde Batı ile olan münasebetlerin kısılması değil genişletilmesine ihtiyaç vardır. Yerli kültürün bütün zenginliklerine rağmen eski formları ve eski muhtevası içinde olduğu gibi kalması onun çağdaş gelişmelere ayak uyduramamasından ileri gelmektedir. (...) Kültürün milli olma derecesi onun yaygınlık derecesine bağlıdır. Modern teknolojilerin imkanlarından faydalanmadıkça hiçbir kültürü bir memleketin her tarafına yaymak mümkün değildir. (...) Milli kültürü kurma ve geliştirme bakımından birçok Batılı ülkenin bizden çok başarılı olduğu muhakkaktır. Bu ülkelerin tecrübeleri Türkiye'de milli kültür çalışmaları için birer rehber olacak niteliktedir. (...) Batı kültürünün memleketimizde aynen yerleştirilmeye çalışılması hem yersiz hem de neticesiz bir gayret olur. (...) Kültürler alışverişle zenginleştiklerinden, izole kültürler

kısırlaştıklarından Batı kültürü ile temaslarımız bize büyük faydalar sağlayacaktır. (Güngör, 1997b, s. 155-156)

Güngör'ün kültür konusuna yaklaşımı maddi ve manevi kültür ile yerli ve yabancı kültür arasındaki zıtlığı ortadan kaldırmak yönündedir. Açıklamalarından kültürler arası temas sonucu alışveriş yapılan kültürel unsurlarını mümkün olduğu kadar sentezleyerek, Türk milli kültürünü geliştirmek gerektiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle geleneksel kültürle modern kültürün, zıtlasmak veya kutuplaşmak yerine, sentezlenerek yeni ve dinamik bir milli kültür oluşturmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Aslında değişme konusunda benimsenen sentezcilik, modernleşmenin ezici değişim özelliğine karşı sonradan modernleşen toplumların modernleşmeye karşı geliştirdiği bir tavidir "Taklitçilik kültürümüze zararlı olmuştur. Oysa kendimizi yitirmeden Batı kültürü ile bir senteze gitmemiz gereği artık anlaşılmıştır" (Tezcan, 1984, s. 117). Bu yabancı kültürleri taklit etmek veya onları tamamen inkâr etmek yerine o kültürlerin işe yarar olanlarını kendi kültürümüze dâhil etme yaklaşımıdır.

Bütün bu teorik tartışmalar ve izahlar yanında Güngör'ün Türkiye'deki toplumsal değişme ile ilgili somut değerlendirmeleri vardır. Bir yazısında verdiği örnek günümüzde de nispeten geçerliliğini sürdürmektedir:

Türkiye'deki hızlı ve düzensiz sosyal değişme büyük şehirlerde pek çok çocuğun ailelerinin ve eğitim kurumlarının, hatta her türlü kontrolün dışında bir sefalet ve sefahat hayatı yaşamalarına yol açmıştır. Bu çocukların sayısı günden güne artarken devletin ne çocuk suçlarını önleyici ne suçlu çocukları ıslah edici ne kimsesiz çocukları yetiştirici hiçbir tedbir almadığı dikkat çekiyor. Bu binlerce çocuk şimdilik gazeteci ve televizyoncuların zaman zaman başvurdıkları bir konudan ibarettir. (Güngör, 1997b, s. 110)

Değişmenin bu tür olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak ya da hafifletmek sadece maddi imkânlarla mümkün olmaz. Milli kültürün toplumun her ferdi koruyacak ve kuşatacak seviyede geleneksel anlayış ve modern kurumlarla geliştirilmesi gereklidir.

Erol Güngör'ün yürüttüğü bu tartışmalar güncelliğini yitirmiş gibi düşünülebilir ancak değişme sürecinin devam ettiğini ve bizim tepkimizin hala tutarlı olmadığını söylememiz mümkündür. Örneğin teknolojinin kültürümüze etkileri hala en çok tartışılan konulardan birisidir. Teknolojik araçlardan ve gelişmelerden geri kalmamak gibi milletçe bir çabamız vardır. Ama onun getirdiği bazı durumları milli kültürümüz için olumsuz sayma eğilimindeyiz. Teknolojinin bireyselliği körüklediği bu nedenle Türk toplumunun geleneksel aile ve akrabalık yapısına zarar verdiği konusunda neredeyse hemfikiriz. Erol Güngör'ün yukarıdaki ifadesini soruya dönüştürecek olursak, modern teknolojinin imkânlarından faydalanmak milli kültürün geliştirilip yayılmasını mı sağlıyor, yoksa milli kültürün yok olmasına mı neden oluyor. Bu soruyu küreselleşme konusuyla bağlantılı olarak cevaplamaya çalışan birçok akademik çalışma yapılmakta, akademik çalışmaların dışında gündelik tartışma haline getirilmektedir. Aynı şekilde, Batı ile temaslarımız tereddütler içeriyor. Bunun en somut örneği Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecidir. Avrupa birliğine güvenmek mi gerekir güvenmemek mi? Bizi Müslüman olduğumuz için mi birliğe dâhil etmiyorlar, korktukları için mi? Bütün bu sorular aslında bizim yaptığımız işten emin olmamamızdan kaynaklanıyor. Yani Batıya yaklaşıp mı yaklaşmasak mı şeklinde tereddüt yaşamaya devam ediyoruz. Böylece, hedefini belirleyememiş bir siyasal ve toplumsal yapı görüntüsü veriyoruz. Ne yaptığımızı veya ne yapacağımızı bilememek, kendimizin çözmesi gereken, sosyal hayattaki problemlerimizi de gözden kaçırmamıza neden oluyor. Güngör'ün yukarıda çocuklarla ilgili konuda işaret ettiği gibi, çocuklar elbette suçlu sayılamazlar ancak, bugün küçük çocuklar trafik ışıklarında duran araçlardaki kişilere mendil satmak için gece gündüz sokakta çalışıyorlarsa bu ne maddi kültürümüzü ne manevi kültürümüzü ne de milli kültürümüzü geliştiremediğimizi göstermektedir. Avrupa birliği bunun için bir çare değildir.

3. Modernleşmenin Türkiye'ye getirdiği kutuplaşma

Sosyal bilimciler modernlik ve modern toplum kavramlarını toplumsal değişim süreçleriyle ilişkili olarak açıklama eğiliminde olmuşlardır. Başka bir ifadeyle sosyal değişim süreçlerini modernleşme ve gelişme şeklinde adlandırmışlardır. Gelişim kavramı iktisadi gelişim ile modernleşme kavramı ise bu iktisadi gelişmeye paralel olarak ortaya çıkan sosyal ve kültürel süreçlerle ilişkilendirilmiştir (Berger vd., 1985, s. 16). Modernlikle ilgili “klasik anlayış modernliği aklın utkusu, özgürleşme ve devrim olarak, modernleşmeyi de eylem halindeki modernlik yani bir içsel süreç olarak tanımlar (Touraine, 2002, s. 43). Yani modernleşme sadece bir düşünce, tutum veya anlayış değil aynı zamanda eylemdir. Bir yaklaşıma göre “modern olmak artık düne ait olmayan ve başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak demektir” (Jeanniere, 2000, s. 96). Modernleşme konusunda yapılan tanımlar ve açıklamalarda hem somut olarak nicel iyileşme hem de sosyal ve kültürel alanlarda bir yenileşme anlayışı hâkimdir. Başka bir ifadeyle modernleşmenin değişim alanı çok geniştir. Teknolojiden iktisadi yeniden yapılanmaya, sosyal kurumların yenilenmesinden gündelik sosyal hayatın yenilenmesine kadar uzanır. Bu bir bütünsel toplumsal değişimdir, bütünsel toplumsal değişimin sağlanamadığı durumlarda yeni sosyal problemler ortaya çıkar, “bir toplum birliğini yeniden kuramazsa her türlü birlikteliği kaybeder. Modern toplum bu durumla başa çıkmak için gündelik hayattaki değişiklikleri denetlemeye çalışır. Ahlaki yıpranma, maddi yıpranma artışına yetişerek, giderek daha büyük bir hıza ulaşır (Lefebvre, 1998, s. 66). Modernleşme süreci yaşayan her toplum bu tür problemleri yaşamıştır ve yaşamaktadır. Türkiye'ye baktığımızda da aynı sorunlarla yüzleştiğimizi görmekteyiz. Teknolojik ve iktisadi modernleşmeye paralel olarak ahlaki yaşamda ve gündelik yaşamda gecikmelerin veya kuralsızlıkların ortaya çıktığı söylenebilir.

Modernleşme son birkaç yüzyılın en önemli değişim süreçlerinden birisidir, “modernleşme süreci en başından beri bir ulusa ya da devlete bağlı değildir. Modernleşme ile büyük toplumsal ve kültürel hareketler, ekonomik akımlar ve ilerlemeler ulusal ve siyasi sınırları aştı. 19. ve 20. yüzyılların milliyetçi hareketleri belki de paradoksal olarak amaç ve yönelim bakımından uluslararasıydı (Eisenstadt, 2014, s. 33). Modernleşme uzun zamanlı toplumsal değişim olarak tarif edilir. Değişim süreci olarak “modernleşme son birkaç yüzyıl içinde meydana gelen toplumsal oluşumlar ve bu oluşumlar ile geleneksel toplumlar arasında gözetilen temel bir ayrıma dayanır (Wagner, 2005, s. 22). Gelenekselliğin önemli bir dönüştürücüsü olarak modernleşme hemen hemen bütün toplumları etkilemiş veya etkilemektedir. Türk modernleşmesi sürecinin de Cumhuriyetle birlikte devam ettiğini söylemek mümkündür. Cumhuriyet dönemindeki modernliğin öncüsü siyasi kişiliği nedeniyle Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. “Atatürk, döneminde modern ülkelerde etkili olan faşizm, komünizm gibi siyasi hareketlerden, sistematik bir seçkinlik ve halk diktatörlüğünden uzak durup, ‘kişi onuru’ düşüncesini öne alarak modernleşme hareketi başlatmıştır. Onun ölümünden sonra da Batılılaşmanın Batı taklidinden öteye geçemediği hem sağ hem de sol görüş tarafından sıkça ileri sürülmüştür” (Mardin, 2000, s. 18-19).

Erol Güngör modernleşme konusuna sosyal bilimlerin ulaştığı son bilgileri kullanarak yaklaşmıştır. Modernleşmeyi Batı medeniyeti ile İslam medeniyetinin etkileşimiyle ortaya çıkan bir kültür değişimi olarak tanımlar. Güngör bir modernleşme modeli teklif etmek yerine değişim sürecinde yapılan yanlışlıklara ve yanlış değerlendirmelere ışık tutmaya çalışır (Akgül, 2002, s. 68). Ona göre bu yanlışlıklar modernleşmemizin taklitçilikten öteye gitmemesinden kaynaklanır.

Yanlış modernleşme çabaları cemiyetimizi bir buhran içerisine sokmuştur. Çünkü Türkiye kendisi için belli bir hüviyet tespit edip bu hüviyet çerçevesinde beliren hedeflere göre kendisini intibak ettirmiş değildir. Uzun, yıpratıcı ve ıstıraplı bir Batılılaşma hareketi Türkiye'ye bazı şeyler getirmiş fakat bunda başarılı olunamamıştır Türkiye'yi resmi Batılılaşma hareketinin ilan edildiği 1839 yılına götürecek ve bir karşılaştırma yapacak olursak, o günden bu yana ilerlemiş olduğumuzu söyleyenler

çıkarsa bile o zamanki motiflerin tatmin edilmiş olduğunu kimse söyleyemez. Türkiye o zaman Avrupa medeniyetini benimsemek ve böylece Batı devletleri camiasına girmek istiyordu. Bugün aynı şeyi hala resmi politika olarak devam ettirmekle birlikte, itilmiş, reddedilmiş, hor görülmüş bulunuyor. Türkiye Avrupalılaşma hedefine ulaşamayınca tuttuğu yolun ciddi bir neticeye ulaşmaması karşısında her an geriye dönerek nerede hata yaptığını arama gayreti içindedir. Fakat bu arayışın önünde bazı engeller bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi tarihin saklanmaya çalışılmasıdır. Bunun nedeni geçmişte duyulan hayranlığın Türkiye'yi eski rejime götüreceği korkusudur. (Güngör, 1997b, s. 11-12)

Cumhuriyet dönemine kadar uzanan değişme sürecinin bir eğilimin sonucu olduğu iddia edilebilir, bu eğilim Niyazi Berkes'in açıklamalarına bakılırsa, Türk toplumunu çağdaş uygarlık yörüngesine oturtmaktır. Bunu gerçekleştirmek için ya gelenekçilik tutumu yok edilmeye çalışılır ya da yeni yörüngenin kurallarını ve örgütlerini yerleştirerek yeni kuşaklar için gelenekle çağ arasında köprü kurmaya çalışılır (Berkes, 1996, s. 522). Berkes'in de işaret ettiği şekilde modernleşmenin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği konusunda yöntem farklılıkları ortaya çıkmıştır. Bu yöntem farklılıkları her toplumsal harekette olduğu gibi kristalleşmiş ve hatta kutuplaşmıştır, "modern tarih boyunca dogmatik ideolojiler kendinden farklı ötekiye olumsuzlama yoluyla birbiriyle çatıştırmaya girmişlerdir. Buna karşın demokrasi, dini, ırki, iktisadi anlamda farklı ötekinin kabulüne dayanır" (Hülür & Kalender, 2003, s. 39-40). Kutuplaşmanın Türkiye'deki yansıması ilerici, gerici şeklinde olmuştur. Güngör'ün yaklaşımıyla bu ayrışma tarihin ideolojik yorumlarının tarihin gerçeklerinin önüne geçmesidir. İdeolojik tarih yorumları modernleşmeyi sağlamak yerine Türkiye'de ilerici ve gerici gibi suni ayrımlara ve toplumsal ayrımlara neden olmuştur. Bu ayrım zihinsel seviyede kalmamış fiziki çatışmalara dönüşebilmiştir. Güngör'e göre:

İlerilik ve gerilik herhangi bir ilmi kriteri bulunan kavramlar değildir. İleri cemiyet geri cemiyet, ileri düşünce geri düşünce diye mutlak kategorilerden bahsedemeyiz. İlerilik en geniş manada modern Batı cemiyetlerinin teknolojik seviyesi ve sosyal organizasyonu ölçü alındığı takdirde ona yetişmekte alınan nispi mesafeleri göstermek üzere kullanılmaktadır. Şu hâlde ilerici ve gerici tabirleri mutlaka kullanılacak olursa, Türkiye'de inkılapçıları manevi kültür sahasındaki tutumlarına bakarak ilerici, muhafazakârları ise sanayileşme yani Batı teknoloji konusundaki tutum ve davranışlarına bakarak ilerici saymak gerekir. (Güngör, 1997a, s. 44)

Dolayısıyla bu tartışmalar yersizdir. Bugün yapılacak iş Batı medeniyeti için en uygun sansürün veya kontrol mekanizmasının ne olduğunu aramak yerine –ki böyle bir şey zaten mümkün değildir–Türkiye'de sağlam bir milli kültür kurmanın yollarını aramaktır. Batı ile bu derece yakın ve kesif bir münasebete girdikten sonra oradan istenilen şeylerle birlikte istenmeyenlerinde gelmesi gibi tabii bir şey olamaz. Üstelik nelerin iyi nelerin kötü olduğunu karşılaştırmaya kalkmak, ister istemez anti-demokratik ve gayri ilmi yolların denenmesini gerektirir. Önemli olan yerli kültürün bunlarla kolayca yer değiştirecek şekilde zayıf kalmasını önlemektir (Güngör, 1997a, s. 46). Özetle Güngör'ün modernleşme anlayışı Türkiye'de yapıldığı gibi ideolojik kutuplaşmalara sebep olmak değil, Batının ilerlemesini sağlayan unsurların bir an önce modernleşme aracı olarak Türkiye'de tesisidir. Yine açıkça görülür ki Güngör modernleşmeyi sağlayacak değişim unsurlarını Türk milli kültürüyle örtüşecek bir senteze bağlama çabasıdır.

Günümüzde ilerici ve gerici kavramlarının çok etkili olmasa da önceden olduğu gibi çatışmaya varan kutuplaşma derecesinde bulunmasa da kullanılmaya devam ettiğini söylemek mümkündür. İlerici ve gerici kavramları kullanılmadan Türkiye'deki toplumsal grupları kutuplaştıracak birçok faktör vardır. Siyasi ideoloji, dini ya da mezhepsel kimlikler hatta spor ve müzik tercihleri etrafında toplanıp biz ve ötekiler şeklinde kutuplaşma günümüzde karşılaştığımız en yaygın kutuplaşma şeklidir. Futbolda kulüp taraftarlığı nedeniyle cinayet işlendiği durumlarla karşılaşılabilir. Siyasi, dini, mezhepsel ve kültürel farklılıkların fanatizme dönüşmesi, bu farklı ikincil kimlikler üzerinden çatışma üretilmesi, bütünleştirici bir milli kimlik ve kültür oluşturamadığımızı gösterir gibidir. Bireylerin kendilerini bir milli

kimlikle ifade etmek yerine futbol kulübü kimliği ile ifade etmeye çalışmaları milli kimlik ve kültür eksikliğini göstermektedir. Bu tür bir eksiklik çatışma alanlarını çoğaltmakta buna karşılık sosyal bütünleşme ihtimalini azaltmaktadır.

4. Aydınlar ve sosyal değişme

Erol Güngör birçok yazısında Türkiye'deki değişimin en önemli ajanları olarak kabul edilebilecek "Aydınlar" üzerinde çokça durmaktadır. Güngör, aydınları zihniyetleri, değişmeye ve modernleşmeye karşı tavırlarından hareketle kategorize etmektedir. Bir nevi aydın tipleri belirlemekte ve bu aydın tiplerinin analizini yapmaktadır. Aydınlar tek başına değişirici bir faktör sayılamasa da öncü olabilmeleri açısından önemlidirler. Ayrıca değişimin davranış boyutu olduğu gibi düşünme boyutu da vardır. "Çağdaş değişme toplumun her boyutunda ortaya çıkar, hızlı ve kapsamlıdır hem nicelik hem nitelik olarak vardır ve çağdaş değişme globaldir. Değişme ekonomik, teknolojik olduğu kadar politik ve aynı ölçüde de entelektüeldir" (Smith, 1996, s. 87). Yani değişme bir yandan düşünme işidir. Toplumları değiştiren faktörlerden birisi düşünce hareketleridir. Düşünce hareketlerinin öncülüğünü entelektüeller, Güngör'ün kullandığı isimle münevverler yapar.

Münevverlerin ayırt edici özelliği onların görmüş oldukları tahsildir. O takdirde münevver tabakadan yani ortak vasıfları bulunan ve bu vasıflar dolayısıyla cemiyette belli bir seviye işgal eden bir sosyal gruptan bahsedebiliriz. Fakat bu sosyal tabaka terimi iktisadi anlamda sosyal sınıf değildir. Çünkü aydınlar değişik sosyal sınıflara mensup olabilmektedir (Güngör, 1999, s. 195). Özellikle modern eğitim sistemlerinde eğitim anlayışı ve yöntemi benzer bilgilere sahip entelektüel tipini ortaya çıkarabilmektedir. Bilgiye karşı tavırları benzer olmakla birlikte onları bir ekonomik sınıf olarak kabul etmek gerçekçi olmaz. Belki de toplumun entelektüele yüklediği değer nispetinde statüye dayalı bir sınıf içinde sayılabilirler. Aynı zamanda "bütünüyle cemiyetin olduğu kadar sosyal sınıflarında vazgeçilmez unsurlarından biri aydınlardır" (Güngör, 1999, s. 196). Türkiye'de Batı dünyasından farklı olarak aydınlar hak ve hürriyetlerin korunmasından başka vazifeler yüklenmiştir. Bu, cemiyetin siyasi ve iktisadi bünyesini çok defa değiştirmek suretiyle kuvvetlendirmektir. Bu durum bizde aydınların hep devlet görevlisi statüsünden ileri gelmektedir (Güngör, 1999, s. 198). Osmanlı devleti devamında Türkiye Cumhuriyeti modernleşme ile bağlantılı olarak eğitim kurumlarını yenileme girişimi içinde bulunmuşlardır. Bu eğitim kurumlarının en önemli amaçları arasında çağdaş düşüncelerin aktarılması ve geliştirilmesi vardır. Güngör'ün tespitine göre aydınların yetiştirilmesi belli bir hedef çerçevesinde gerçekleştirilmek istenmektedir. O hedef devleti daha güçlü hale getirmektir.

Türkiye'nin modernleşmesi Batı ülkelerini örnek alarak onlara benzemek şeklinde geliştiğinden aydın zümrenin yetişmesi de böyle bir model tatbikatının gerekleri yerine getirilerek gerçekleştirilmiştir. Bu gelişimde başlıca iki istikamet görülür.

1. Yeni münevver zümrenin Batılı kıymetlere göre yetiştirilmesinden dolayı halk kitlelerinden giderek uzaklaşan bir zümrenin doğuşu,
2. Modernleşmenin daha çok siyasi ve askeri bir zaruret olarak görülmesinden dolayı yeni münevver tabakanın bilhassa asker sınıfları halinde yetişmeleri.

Türkiye'de münevver zümre ikinci dünya savaşına kadar devlet kadrolarını dolduran bir bürokratik elit olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aydınlar esas itibarıyla devletin kuvvetlenmesi ve ayakta kalabilmesi meselesini birinci planda tutuyorlar. (Güngör, 1999, s. 198)

Bürokratik elit statüsündeki aydınların en önemli görevleri hem aldıkları eğitim gereği hem de devlete borçlarını ödeme düşüncesiyle inkılapları layıkıyla gerçekleştirmek olarak görülüyor.

İnkılapçı aydınların gelişme ve kalkınma meselelerinde takındıkları tavır tam manasıyla entelektüalist denebilecek bir tavidir. İnkılapçılar sosyal ve iktisadi hayatın "kitabına uygun"

tedbirlerle istenilen biçimi kazanacağına inanmışlar, bütün icraatlarını masa başında düşünerek planlamışlardır (Güngör, 1997a, s. 47). Bu entelektüalist tavır bir tarafı düşünme diğer tarafı uygulama olan modernleşme sürecinin gerçekleştirilmesinde problemler yaratır. Çünkü her zaman teoriyle hareket etmek toplumsal gerçekleri tam olarak değerlendirememeye neden olabilir.

Russel, Batıda teori tatbikatı takip eder, Doğuda ise bütün tatbikatların teoriden çıkarılmasına çalışılır der. Bu düşünce Doğulu ülkelerin Batılılaşma hareketleri için çok geçerli görünmektedir. Bu karakter sadece Türkiye’de değil başka ülkelerin inkılapçıları da görülür. Bu özelliği ile inkılapçı aydın egosantrik düşünce tipinin bir örneğini vermektedir. Bu düşünce tipinde zihinde geçen şeylerle realitedeki olan şeyler arasındaki farkı ayırt edememek söz konusudur. Bir şeyin doğrusunu nasıl düşünüyorsa aynı şeyin başkaları için de doğru olduğunu düşünür. Bu doğru bildiği şeyleri emirnameler halinde yayınlar ve uygulanmasını ister. Onun doğruları realiteyle uyuşmadığından ciddi sorunlar ortaya çıkar. Fakat o bu sorunların kendi düşüncesinin yanlışlığı sonucu ortaya çıktığını düşünmez. Başkalarını cahillikle ve fesat karıştırmakla suçlar. (Güngör, 1997a, s. 47)

Kalkınmakta olan ülkelerin aydınları iktidar ve itibar arzularını tatmin etmek için ideal edindikleri şeyleri gerçekleştirmek üzere devleti tercih eder ve memuriyet ya da politik mevki yoluyla yükselmeye çalışır. Güngör bu bürokratik mevki hevesini Berger’in eksik modernleşme veya eksik sosyalleşme olarak gördüğünü aktarır (Güngör, 1997a, s. 51). Aydınların kişisel itibar kaynağı olarak devleti görmeleri ve devlet hesabına çalışmak istemeleri Osmanlıdan beri süre gelen bir durumdur ve çoğu zaman normal karşılanabilir. Buna karşılık entelektüelin eleştirel karakteri nedeniyle devletle işinin olmadığı görüşü de vardır. Bu görüş bazen aydınları körü körüne devlet aleyhtarlığına götürebilmektedir. Günümüzde devletlerin resmî ideolojilerinin olduğu bu resmî ideolojinin toplumsal ve tarihsel gerçeklerle uyuşmadığı düşüncesine sahip olanların sayısı artmaktadır. Bazı aydınlara göre devletler gerçeklerle bağdaşmayan resmi tarihler yazar. Eğitim kurumlarında da bu tarih öğretilir, devlet ve toplum yapısı resmi tarihe göre inşa edilir. Resmî ideoloji veya resmi tarih eleştirileriyle duruma yaklaşanların alternatif yaklaşımları incelendiğinde gerçek tarih ve toplum yapısı diye ileri sürdükleri düşüncelerin de çoğunlukla ideolojik saplantılarla karıştırılarak ortaya konulduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu görüşler eleştirdikleri resmî ideolojinin karşısına inandırıcı gerçek bir dünya çıkaramamalarına rağmen bazı insanları bazen kitleleri taraflarına çekerek yeni bir kutuplaşma şekli yaratmaktadır.

Erol Güngör’ün tespit ettiği en ilginç aydın tipi geri kalmış ülkelere has olduğunu düşündüğü geri kalmış aydın tipidir.

Bir başka aydın tipi geri kalmış aydındır. Bu aydın tipi ileri ülkelerle kıyas edilirse, toplumdaki rolünü ifa edebilmesi için gereken birçok yetenekten, bilgiden ve kendi eksikliklerini hakkıyla anlayabilecek bir zihin seviyesinden mahrumdur. O cehaletle bilgi arasındaki yolun yarısında kalmıştır. Edindiği yarım bilgiler yüzünden çok defa yanlış muhakeme yürütür. Fakat iptidai cemiyetlerde edindiği diplomalarla yüksek mevkiler işgal eder. Kendi seviyesini okumamış kalabalıkla mukayese ettiğinde rahat ve huzurludur. Fakat mukayese standardı değiştiğinde yani gerçek aydınlarla karşılaştığında alt üst olur. (Güngör, 1996, s. 238)

Ülkemizde de görüldüğü gibi az gelişmiş ülkeler ihtiyaç duyduğu aydın kadrosunu dolduramadığı için bunları çalıştırmaya mecbur kalır (Güngör, 1996, s. 239). Geri kalmış ülkelerin kalkınmaları bu aydın tipinin sultasının yıkılmasına bağlıdır. Çünkü geri kalmış cemiyetlerin en önemli vasıflarından biri de modern cemiyetlerin ihtiyacı seviyesinde yetişmiş elemanlardan mahrum oluşudur (Güngör, 1996, s. 241). Günümüzde modern Türkiye’de yüksek eğitim kitlesel eğitim anlayışıyla gerçekleştirilmektedir. Eğitim hakkı belirli niteliklere sahip herkes için geçerlidir, bu niteliklere sahip herkes üniversite eğitimi alabilir. Ancak bu durum eğitim kurumlarının nitelikli eğitim verebilmesinin önünde engel olabilmektedir. Örneğin hemen hemen her bölümün yaşadığı bir problem olmakla birlikte Sosyoloji bölümlerinde çok sayıda öğrenci eğitim görmektedir. Daha etkileşimli ve uygulamalı eğitim

verilmesi gereken sosyoloji bölümlerinde öğrenci sayısının çokluğu nedeniyle eğitim layıkıyla yerine getirilemeyebilir. Erol Güngör'ün geri kalmış aydın tipiyle ifade ettiği gibi üniversite öğrencilerinin yarım yamalak bilgilerle mezun olması ülkedeki düşünce hayatının geleceği konusunda endişelere yol açabilir.

Entelektüalistin bir başka özelliği lafçılıktır. Bu özelliği nedeniyle saatlerce konuşur fakat dinleyenlerin zihninde hiçbir şey ifade etmez. Çünkü konuşulan şeylerin realitede karşılığı yoktur (Güngör, 1997a, s. 49). Fikir üretmek entelektüelin işidir bu işi yapabilmek için entelektüelin belli konuda derin bilgi birikimine sahip olması gerekir. Genel olarak bu böyledir. Fakat günümüzde yapımcılar televizyon programlarında “her konuda bilgisi olan entelektüelleri” hemen her gün konuşturabilmektedir. Bir tartışma programında sosyoloji profesörü, anayasa profesörü ile teorik anayasa tartışmasına girebilmektedir. Elbette sosyoloji profesörünün anayasa ile ilgili bilgisi olabilir ancak herhalde anayasa profesörüne “ahkâm” kesecek derecede değildir. Bu, anayasa profesörünün toplumsal kurumlar hakkında sosyoloji profesörüne ahkâm kesmesine benzer. Her konuda bilgisi olduğunu düşünen entelektüellerin gerçekleri olduğu gibi ortaya koymak yerine günlük siyasi politikaları veya bir takım ideolojik yaklaşımları toplumu değiştirme veya dönüştürme amacıyla kitlelere aktarmak gibi bir görevinin olduğu düşünülebilir. Bu durum aydınların itibarı ve sözüne güvenilirliği konusunda bir problem teşkil eder.

Sonuç

Erol Güngör akademik çalışmalarında bilimin gereklerini yerine getirmiş, bunu yaparken de kendi toplumunun tarihi ve sosyolojik köklerine sadık kalmıştır. Yani bir taraftan modern bilimin metot ve bilgilerini kullanmış diğer taraftan mensubu bulunduğu toplumun tarihi ve kültürel değerlerine sahip çıkmıştır (Günşen, 2003, s. 40). Kendi ifadesiyle bütün yazılarının ana temasını, çağdaş bir Türk milli kültürü kurmanın gereği ve bunun yolları oluşturmaktadır (Güngör, 1997a, s. 6). Erol Güngör kısa süren hayatında Türkiye'nin uzun süren modernleşme sürecini kavramış ve bunu bilimsel metotlarla anlatmaya çalışmıştır.

Erol Güngör yazılarıyla öncelikle Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun ve değişimlerin doğru değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Güngör'ün Türk düşünce hayatına en büyük katkısı Türkiye'nin sosyal ve kültürel yapısıyla ilgili olarak yaptığı tespitler olmuştur. Bu tespitler doğrultusunda Türkiye'nin modernleşmesini daha uygun bir istikamette yürütmek uygulayıcılara kalmaktadır. Güngör, Türk kültürünün bilinmemesinden ve önemsenmemesinden kaynaklanan yanlış modernleşme anlayışının terk edilebileceğini düşünür. Modernleşme sürecinde yapılan yanlışlardan birisi tarihin ve toplumun sürekliliğinin göz ardı edilmesidir. Hiçbir toplum bir günde başka bir topluma dönüşmez, geçmişten getirdikleri ile değişir. Dolayısıyla eski veya yeni toplumsal durumların inkâr edilmesi hiçbir fayda getirmez. Yapılan bir diğer yanlış fikirlerin, olayların, kültür ve medeniyet unsurlarının birbiriyle zıtlaştırılması ve kutuplaştırılmasıdır. Bu olumsuzluklarda aydınların rolü vardır. Bunları kutuplaştırmak yerine birbiriyle uyumlu hale getirmek, mevcut kültürümüze modern kültür unsurlarını adapte ederek milli kültürümüzü geliştirmek temel amaç olmalıdır. Güngör'ün düşüncesinde teknoloji, modernleşme ve aydınlar toplumsal değişimin gerçekleşmesini sağlayan faktörlerdendir. Bu faktörler mevcut toplumu ve kültürü belirli derecelerde değiştirirler. Ancak bu değişim faktörlerinin etkileri mutlak, kaçınılmaz değildir ve mutlaka belli bir yönde gerçekleşmez. Dolayısıyla toplumlar bu noktada tam anlamıyla edilgen değildirler. Değişimi yönlendirme gücüne sahiptirler. Bu gücü kullanabilmek için öncelikle ne olduğunun bilinmesi, olayların kavranması gerekir. Böylece sonradan modernleşen toplumlar milli bilinçle milli kültürlerini koruyup geliştirilebilir.

Erol Güngör'ün Türk toplumunun değişimiyle ilgili tespitleri günümüzdeki toplumsal süreçlerle de ilişkilendirilebilir. Modernleşmenin ne olduğu ve neleri değiştireceği konusundaki tereddütlerimiz hem entelektüel seviyede hem de halk seviyesinde devam etmektedir. Bu

tereddütler nedeniyle değişime karşı direnç gösterme davranışı görülebilmektedir. Aynı şekilde tarihin sürekliliğini kabul etmede tereddüt içinde bulunan toplumsal kesimlerden söz edilebilir. Bu nedenle Osmanlıyı veya Cumhuriyeti inkâr tavrı ortaya çıkabilmektedir. Değişim sürecinde gelişen çelişkili düşünce ve tutumlar toplumsal grupları zıtlasmaya ve kutuplaşmaya devam etmektedir. Dolayısıyla zıtlasma ve kutuplaşmanın yeni biçimleri milli bilinçle bir milli kültür etrafında toplanmayı ve bütünleşmeyi zorlaştırmaktadır.

Kaynakça

- Akça, G. (2005). Modernden postmoderne kültür ve kimlik. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 1-24.
- Akça, G. & Hülür, H. (2007). Tanzimat'tan cumhuriyete siyasal ve hukuksal yapının modernleşmesi. *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 235-258.
- Akgül, M. (2002). *Türkiye'de din ve değişim*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Berger, P. L., Berger, B. & Kellner, H. (1985). *Modernleşme ve bilinç* (C. Cerit, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Berkes, N. (1996). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eisenstadt, S. N. (2014). *Modernleşme, başkaldırı ve değişim* (U. Coşkun, Çev.). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Güngör, E. (1996). *Sosyal meseleler ve aydınlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (1997a). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (1997b). *Dünden bugünden, tarih, kültür ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (1999). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (2011). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Günşen, A. (2003). Erol Güngör. *Türk Yurdu*, 23(191), 38-41.
- Hazard, P. (1981). *Batı düşüncesindeki büyük değişme* (E. Güngör, Çev.). İstanbul: Tur Yayınları.
- Hülür, H. & Kalender, A. (2003). *Sosyo-politik tutumlar ve din*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Jeanniere, A. (2000). Modernite nedir? (N. Tural, Çev.). M. Küçük (Der.), *Modernite versus postmodernite* (s. 95-107) içinde. Ankara: Vadi Yayınları.
- Kongar, E. (1995). *Toplumsal değişme kuramları ve Türkiye gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lefebvre, H. (1998). *Modern dünyada gündelik hayat* (I. Gürbüz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Mardin, Ş. (2000). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim.
- Smith, A. D. (1996). *Toplumsal değişme anlayışı* (Ü. Oskay, Çev.). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Tezcan, M. (1984). *Sosyal ve kültürel değişme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin eleştirisi* (H. Tufan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1966). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. Konya: Selçuk Yayınları.
- Vayni, C. (2002). *Erol Güngör*. Ankara: Alternatif Yayınları.
- Wagner, P. (2005). *Modernliğin sosyolojisi* (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.